

בשולי גלימתם של מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל ויבלט"א הגר"מ גרוס, יו"ר ועדת מהדרין

עיון בקונטרס תשובות הגר"מ גרוס בענייני תעשיית החלב ("בנתיב החלב", ג)

תוכן התשובות שנתפרסמו (העיונים מתייחסים לתשובות המודגשות באות בולטת):

- א. כשרות מוצרי החלב בהכשר ועדת מהדרין תנובה
- ב. בענין אבקת חלב גוי החולב ברפת יהודי
- ג. גבינה עם זיתים
- ד. דעת הגרי"ש אלישיב לגבי השגחה באמצעות מצלמות
- ה. תשובות הגרי"ש אלישיב בנושאים שונים (חידדקי בריאות, מחט בכרס ומעשה שבת)
- ו. מחלבה ועדר של יהודי שומר תו"מ, כשהחולב הוא גוי
- ז. חלב שנחלב ע"י גוי במכון שהמחשב מאפשר לחלוב רק פרות מזוהות, ודין מי גבינה
- ח. הובלת חלב ע"י מחללי שבת
- ט. ג'לטין דגים לערבו במוצרי חלב
- י. חלב ממושבים וקיבוצים שהחולבים שם הם מתנדבים גוים
- יא. שימוש בכלים ששהה בהם חלב דמעשה שבת
- יב. ביטול חלב עכו"ם
- יג. כשרות חומר לאנולין (המופק בצמר כבשים)
- יד. דין כלים שיש ספק אם בלעו חלב שנחלב ע"י גוי
- טו. השגחה על חלב נכרים בימות המשיח

ב. אבקת חלב נכרים קלה יותר מחלב נכרים

כידוע החמיר הגרי"ש אלישיב זצ"ל בחלב שנחלב ע"י פועלים נכרים ברפת של יהודי שאיננו שומר תורה ומצוות. השאלה שנדונה ע"י הגר"מ גרוס הייתה האם יש מקום להקל במקרים בהם עושים מהחלב אבקת חלב. הגר"מ גרוס הביא שאלה זו בפני הגרי"ש אלישיב זצ"ל שהשיב, שמכיוון שרוב החלב נחלב ע"י יהודים ומדינא (כמובן שלא לכתחילה כאשר באים ליתן הכשר) הדבר מותר מכיוון שאזלינן בתר רובא ויש ביטול ברוב (כוונתו כנראה שברוב החלב אין בעיית חלב שנחלב ע"י אינו יהודי ברפת של יהודי שאיננו שומר תורה ומצוות), אז אם יש צורך להקל ניתן לסמוך עליו, וכגון הצורך שיש אומרים שאין איסור כלל על אבקת חלב (זקן אהרון, חת"ס וחר צבי). והוסיף, שאין לסמוך על הצורך של הפיקוח הממשלתי מכיוון שיש להסתפק לגבי יעילות פיקוח זה. ומשמע מדבריו שם, שאף על פי שלגבי חלב טמא אין הוא בטל ברוב אלא רק בשישים הרי שלגבי גזרת חלב נכרים (לפחות מדובר על חלב שנחלב ע"י נכרים ברפת של יהודי שאיננו שומר תו"מ) הרי שמדינא אזלינן בתר רובא ולכן להלכה הוא מותר.

לגבי הצורך של דעת הסוברים שאין כלל גזרה על אבקת חלב, כתב הגר"מ גרוס שקשה לצרף זאת,

הן מכיוון שהמקלים באבקת חלב מקלים כאשר היא נעשתה בחו"ל ברשות הגוי ולא כאשר מדובר באבקת חלב הנעשית בארץ ע"י יהודים, והן מכיוון שכיום ניתן לעשות אבקה גם מחלב טמא ולכן אין מקום להקל ולומר שעל אבקה אין גזרת חלב נכרים כמו שאמרו לגבי גבינה ששם באמת אין אפשרות לעשותה מחלב טמא. לגבי הצורך של הפיקוח הממשלתי מוסיף הגר"מ גרוס סיבה נוספת מדוע אי אפשר לסמוך עליו מכיוון שנתברר שאכן יש מקומות שמערבין חלב אסור במותר כדי לשמרו טוב יותר.

כוונתו של הגר"מ גרוס הייתה כנראה למה שכתב הרב ברייש בחלקת יעקב (יו"ד ל"ד), ששמע (מפי הרב משה סולוביצ'יק זצ"ל, ששמע מכפרי בשוויץ שגר בהרים) דכדי שהחלב לא יחמיץ יש שמערים בו מעט חלב אתון. עדות זו היא עדות יחידה ועלי לציין שמעולם לא שמעתי על כך ממקורות אחרים, ואני גם לא הצלחתי עדיין להבין איך תוספת חלב האתון עוזרת למניעת החמצת החלב. לעומת זאת, נראה שאכן אי אפשר לומר שאין כל חשש לערוב של חלב אסור בחלב מותר, מכיוון שאין כל פיקוח וכל בעיה לערב חלב פרות מנותחות שיש ספק לגבי כשרותן בחלב שאר הפרות הבריות והכשרות.

ג. גבינה עם זיתים

הגר"מ גרוס העיר שראוי שלא ליתן הכשר מהודר לגבינות עם זיתים מכיוון שזיתים קשים לשכחה, וגם עירוי שמן זית על הזיתים קודם הכנסתם לגבינה לא יועיל כי צריך שמן בעין.

לענ"ד, יש מקום להקל בכך, מכיוון שגם אליבא דהגמרא והמג"א אין חשש באכילת זיתים כשאנו רגיל בהם, ואם באנו להחמיר יש מקום, לכל היותר, להמליץ שלא לאכול גבינה זו בדרך קבע, אלא רק לפרקים באופן שלא יחשב לרגיל בזיתים (ונראה, שאין צורך להקפיד לאכול רק אחת לשלושים יום, כי גם בתדירות גבוהה יותר עדיין לא נחשב רגיל אם אוכל לפרקים ולא בדרך קבע בסעודה מסוימת או ביום מסוים). גם מי שיאכל ברגילות הרי שבגמרא עצמה יש את התרופה לחשש השכחה בכך שיקפיד לאכול שמן זית, ולכן אם יקפיד לאכול בסמוך לאכילת הגבינה והזיתים או ביחד איתם מעט שמן זית שוב אין חשש, שהרי בכך יסלק וימנע את חשש ההיזק שבזיתים.

ועוד יש להוסיף, שבמג"א שם כתב דהחשש הוא רק לעם הארץ, אך מי שאוכל בכוונה ולשם שמיים לחזק גופו לעבודת בוראו אין הזיתים גורמים כל היזק אלא להיפך הם מוסיפין זכייה לאוכלן. ואף הגר"מ גרוס הביא בשם הגהות יעב"ץ ומור וקציעה שהבעיה היא רק בזיתים חיים כאשר בזיתים כבושין אין חשש. והגר"מ גרוס העיר שברוב הפעמים הזיתים הם מקופסאות שהזיתים שם כבושים במים (למיטב ידיעתי צ"ל כל הזיתים שמערבין אותם בגבינות הינן כבושים, אלא שהרב גרוס חשש לדעות המחמירות גם בכבושים, ולכן אנו צריכים גם את הנימוקים שלמעלה כדי להקל בכך).

ד. השגחה באמצעות מצלמות

הגר"מ גרוס מעיד, שמרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל פסק שראיה באמצעות מצלמות נחשבת ל"ישראל רואה" גם כאשר מדובר בבהמות השייכות לגוי ונחלבות על ידו. לדעת הגרי"ש א"ה הראיה באמצעות המצלמות מועילה גם אם לא רואים את החליבה ברגע התרחשותה ורק צופים בהקלטות של החליבה מאוחר יותר. ולגבי מה שהקפיד שניתן יהיה לראות במצלמות גם את מכלי החלב ריקים ונקיים, נראה לכאורה שאם ראו את המכלים ריקים ולאחר מכן השגחו על כל החליבה וכן בין החליבות עד לחליבה הבאה, שוב בחליבות הבאות אין צורך לראות מכלים ריקים ונקיים בתחילת

החליבה, שהרי גם אם יש בהם חלב אין בכך כלום, מכיוון שההשגחה הינה רציפה וממילא החלב כולו הינו חלב ישראל הכשר אף למהדרין, ולכן נראה שאין גריעותא בכך שלא רואים שהמכלים נקיים בתחילת חליבה. רק אם יפסיקו להשגיח (וכמו שקורה בייצורי חלב ישראל בחו"ל שמפסיקים את הפיקוח לפני שבת ושוב מחדשים אותו במוצאי שבת ומאז ועד לפני השבת הבאה הפיקוח הינו רצוף באופן שכל החלב הנחלב במקום הינו חלב ישראל) הרי כשירצו לחדש את ההשגחה יצטרכו שוב לוודא שהמכלים אכן ריקים ונקיים.

ולגבי מה שהגביל הגרי"ש אלישיב זצ"ל את הוראתו רק למקרה בו אכן צופים לאחר מכן על ההקלטות ואין לסמוך על כך שעצם הצבת המצלמות והידיעה כי ניתן לצפות על החולבים כל רגע ורגע יוצרת "מירתת", שמספיק לצורך חלב ישראל. ונראה שכוונתו היא רק לאסור הצבת מצלמות ולא להתבונן בתמונות בכלל וכדרך קבע, אך אם מפעם לפעם לא יראו את כל החליבות והגוי החולב סבור שמשגיחים עליו כל הזמן והוא מודע לזה שצופים עליו מפעם לפעם, הרי שלכאורה לא גרע מיוצא ונכנס דשרי גם אם איננו רואה את כל החליבות, והלכה פסוקה היא שלא בעינן לראות את כל החליבות וסגי בכך שהגוי מירתת שיכול לראותו, וק"ו שסגי כשהגוי סבור שהיהודי עוקב ומסתכל עליו במשך 24 שעות ביממה שהרי הוא מצולם בכל הזמן, ולכאורה עדיף טפי מיהודי שיוצא מהרפת ועצם האפשרות שיחזור לרפת יוצרת מירתת מספיק. אחד המפקחים הבכירים בתנובה, שהיה מקורב מאוד לגרי"ש אלישיב זצ"ל העיד כמה וכמה פעמים שאכן כך פסק לו מפורשות הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שאם קרה ולא ראו את הצילומים ואפילו אם הייתה תקלה בצילומים שהחולבים לא היו מודעים לה אין הדבר פוסל את כשרות החלב.

ה. פיקוח על ניתוחי פרות

דעת הגריש"א זצ"ל המובאת ע"י הגר"מ גרוס, שלגבי הכשר מהדרין יש לפקח על ניתוחי הפרות למנוע טריפות. ואף שמדינא אין לאסור בדיעבד אם אין פיקוח כזה דרוב הניתוחים אינם מטריפים ולכן ברור שחלב הטריפות בטל ברוב ואף בשישים, הרי שלכתחילה אין מקום לסמוך על ביטול ויש לפקח על הניתוחים. **עם זאת, גם למהדרין אין צורך להכשיר כלים שבלעו מחלב שאין בו פיקוח על כל ניתוח ולגבי הכשר הכלים ניתן לסמוך על כך שרוב הניתוחים לא מטריפים והחלב מטריפות בטל במיעוט.**

כיוצ"ב, פסק הגרי"ש אלישיב שאין צורך להכשיר כלים מתערובת חלב שנחלב באיסור בשבת, ולא דמי לכלים שבלעו מחלב שנחלב ע"י גוי ללא שישראל רואהו, ששם יש צורך בהכשרה גמורה. אלא שלאור האמור לעיל בסעיף 2 לגבי חלב שמיעוטו מחלב שנחלב ע"י גויים בבית ישראל והאפשרות לצרף את המקלים באבקת חלב שלא גזרו עליה, ייתכן מאוד שניתן להקל בהכשרה גם במקרה בו הכלים בלעו מחלב ישראל שמעורב בו מעט אבקת חלב נכרים שאולי גם כאן מדינא אין לאסור מוצר כזה וכדלעיל. למעשה, ועדת מהדרין לא מקלה בכך ובכל מקום שיש ערב אבקת חלב נכרים נדרשת הכשרה מלאה.

לגבי ההנחה שרוב הניתוחים אינם מטריפים נראה שהדבר צריך להיבחן בכל מקום לגופו, מכיוון שיש כיום מקומות בעולם (לא בארץ) בהם כמעט בכל שיטות הניתוח מנקבים את הקיבה, ולכן אומדנא זו, שרוב הניתוחים אינם מטריפים איננה מדויקת לגבי מקומות אלו. במיוחד שהגר"מ גרוס מביא (בסעיף 5) בשם הגריש"א שנקב שנסתם מיד לאחר הוצאת המחסט מטריף, מכיוון שאם היו שוחטים בזמן שהמזרק בפנים ה' טריפה, ממילא הוי בכלל טריפה שאינה חוזרת להכשרה.

ה. חיידיקי בריאות

בחלק ממוצרי החלב מכניסים חיידיקי בריאות המועילים לעיכול שגדלים על מצע מזון המכיל אבקת חלב נכרים. הגרי"ש אלישיב פסק שהכנסת חיידיקי בריאות אלו למוצר איננה פוגעת ברמת המהדרין של המוצר, שכולו נעשה על טהרת חלב ישראל כשר למהדרין ועם חומרי גלם כשרים למהדרין. וזאת, מכיוון שחומר זה בטל בששים ואינו מעמיד ואינו נותן טעם במוצר, והוא כמו תרופה המעורבת במאכל. ונראה שבמקרה זה הצטרפו להקל גם העובדה שהחיידיקים גדלים על מצע גידול המורכב מחומרים שונים שרק אחד מהם הינו אבקת חלב נכרים (וכן מן הסתם היה מקום לצרף את העובדה שמדובר באבקת חלב שכאמור יש המקלים בה) וממילא הוא זה וזה גורם.

ה. תיקון מכון חליבה בשבת

הגר"מ גרוס מעיד ששאל את הגרי"ש אלישיב זצ"ל על צנצנות שבהן נכנס החלב מעטיני הפרה ונשברו (הכוונה למכונני חליבה ישנים שבהם החלב נכנס לצנצנות ומשם מועבר למיכל החלב), והם תוקנו בשבת ע"י יהודי האם יש לאסור את החלב שנחלב לאחר מכן בהיתר (ע"י גוי) מדיון מעשה שבת שהרי התיקון הוא זה שמאפשר את החליבה, והשיב הגרי"ש אלישיב זצ"ל דהוי גרמא בעלמא ולא תועלת ישירה וממילא לא הוא בכלל מעשה שבת. לתשובה זו יש משמעות רבה מכיוון שלחלב מהדרין אנו מקבלים רק חלב שנחלב בשבת בהיתר ואנו מקפידים לכתחילה גם על כך שיהודי לא יעשה אף מלאכה אחרת המכשרה את החליבה – הפעלת מכון החליבה, תיקון משהו שהתקלקל, הפעלות חשמליות אחרות – קירור, בחישה ועוד. לפי תשובה זו של הגרי"ש אלישיב ניתן להקל בדיעבד במקרה ויהודי כן עשה פעולה שהיא מכשירה את החליבה, אך אין היא בכלל החליבה עצמה ואין צורך לפסול את כל החלב שנחלב כפי שאנו נוהגים למעשה.

ז. האם יש איסור חלב נכרים בחולב במכון חליבה שאין אפשרות לחלוב

באמצעותו אלא פרות ידועות?

הגר"מ גרוס מעיד ששאל את הגרי"ש א לגבי מכון חליבה שאין אפשרות לחלוב בעלי חיים טמאים והמכון מותאם אך ורק לפרות, והעיקר שהוא מותאם רק לפרות הידועות והמוכרות ברפת כפרות כשרות (המחשב מזהה את הפרה ורק אחרי הזיהוי מתאפשרת החליבה) והשיב שמדינא אין בכך חשש חלב נכרי, אלא שלכתחילה אמר להתיר זאת רק בצרוף נוסף, ושאל אותו הגר"מ גרוס אם דעת הגרמ"פ והחזו"א שאין איסור חלב נכרי כאשר יש פיקוח ממשלתי שלא מערבים בחלב הפרות שום חלב אחר נחשב לצרוף מספיק והשיב בחיוב. ומכאן יש ללמוד שבדאי אין כל מקום לחשש חלב נכרים ברובוט חליבה החולב מעצמו (ראה על כך מאמר נרחב בקובץ בנתיב החלב ג), שהרי מלבד העובדה ששם החליבה לא מתבצעת ע"י נכרי, הרי שהרובוט לא חולב פרות שהוא לא מזהה אותם קודם כפרות העדר, ואם פרות אלו נבדקו שכולם כשרות הרי שאין כל חשש חלב נכרים, גם אם היה מדובר במקרה בו הגוי מפעיל את מערכת החליבה וק"ו שאין חשש כזה כאשר מדובר ברובוט החולב מעצמו.

ז. האם יש איסור חלב נכרים במי גבינה המופרשים בעת עשיית הגבינה?

עוד מעיד הרב גרוס ששאל את הגרי"ש אלישיב לגבי מי גבינה (ממנה מייצרים לקטוז או חלבוני מי גבינה) - האם יש לחשוש בהם לאיסור חלב נכרים והשיב בחיוב שהם נחשבים לחלב שיש בו איסור חלב נכרים כאשר נעשה מחלב שנחלב ע"י גוי ללא שישראל רואהו. ויש להעיר, שבקובץ תשובות הגרי"ש אלישיב בסימן ע"ג סעיף א אות ב' נכתב שב"לקטוז העשוי ממי גבינה אין בו

איסור חלב עכו"ם כמבואר ב"כנסת הגדולה" סימן קט"ו ובהגהות הטור אות ב' בשם שלטי הגיבורים, וצריך עיון האם להלכה יש לחשוש למה שנאמר בע"פ לגר"מ גרוס או שיש להקל כפי שפורסם בקובץ תשובותיו של הגרי"ש אלישיב או שיש מקום לחלק בין המקרים. היה מקום אולי לחלק שהתשובה לאיסור התייחסה למי גבינה ואילו התשובה להיתר התייחסה לאבקת הלקטוז שקלה יותר אלא שהמקורות המובאים בקובץ התשובות שעליהם מתבססת התשובה מתייחסים לכך שאין דין חלב נכרים במי הגבינה מהם מפיקים את הלקטוז. וצ"ע.

ח. הובלת חלב ע"י מחללי שבת

הגר"מ גרוס בתשובתו למפקח ועדת מהדרין תנובה סבור שאין לחשוש שמוביל חלב מחלל שבת עלול להחליף את החלב הכשר עם חלב שיש בו חשש כשרות מטעם חילול שבת או מטעם חלב נכרים מכיוון שהנהגה מירתת שמא בבדיקות האיכות שנעשים יתגלה שערבו חלב זר ששונה באיכותו מהחלב המקורי. ועוד, והוא עיקר שאין לחשוש להחלפה בדבר שאין לו כל הנאה ממנו, וזאת, גם אם יש ריעותא דנפתח החותם, ואם מדובר בטרחה מרובה אין לחשוש אם אין לו בכך הנאה מרובה.

מסקנת הגר"מ גרוס היא שבנושא זה אין להבחין בין מחלל שבת ובין מי שאינו מחלל שבת וזה כמו זה אינם חשודים להחליף, אלא שבמקום בו יש אפשרות לרווח ממוני בהחלפה כזו יש להקפיד על חותם אצל כל נהג בין אם הוא שומר שבת ובין אם לא.

ואמנם נכון הדבר, שאין כל חשש שמישהו יגנוב חלב מיצרן אחד ויחליפו בחלב אחר מכיוון שאין לו בכך כל תועלת וכל רווח. לעומת זאת, יש כן חשש שמוביל החלב יזייף את כמות החלב שנלקחה מהרפת על מנת שיוכל לשמור חלק מהחלב לעצמו ולמכור אותו לידיים פרטיות ולשלשל את הכסף לכיסו.

ויש להעיר לגבי המירתת מחמת בדיקות איכות נראה שבבדיקות איכות אין אפשרות מעשית לגלות שהחלב הוחלף וממילא אין לומר שבבדיקות אלו גורמות למירתת.

ולגבי העובדה שאין חשש ואין לנהג המיכלית כל אינטרס וכל סיבה להחלפת חלק מהחלב בחלב אחר, שהרי לית ליה כל תועלת והנאה מכך, יש להעיר שלעתים יש כן חשש למשלוח חלב של פלוני על שמו של אלמוני. וזאת, משני טעמים – האחד מכיוון שלעתים בעל החלב מייצר מעבר למיכסתו ואם יביא החלב על שמו ייקנס בתשלום מופחת ולכן יש אינטרס ליצרן או למוביל החלב מטעמו לזייף ולומר שחלב זה מגיע מיצרן אחר. והטעם השני שלעתים יצרן מסוים פסול מבחינת כשרות או מבחינה אחרת ולכן יש לו אינטרס מובהק להעביר חלב פסול כזה על שם יצרן שחלבו מאושר.

והנה אף שלעניין זה יועיל להקפיד על חותם וכפי שנהוג לעשות בייצורים של חלב ישראל בחו"ל, שכל חלב יוצא מהרפת לכיוון המחלבה כשהוא חתום בחותם שהושם ע"י המשגיח ברפת – חותם שנפתח רק ע"י המשגיח במחלבה, אך בארץ שהחלב מגיע ממאות רפתות הפזורות על פני כל הארץ הדבר כמעט מן הנמנע מבחינה מעשית.

ונראה שכיום אין לחשוש לכך, ראשית מכיוון שמעשה כזה הינו עבירה פלילית חמורה ונהג שיעשה זאת צפוי לפיטורין ולהפסד מקור פרנסתו, וזה יוצר מירתת, ושנית מכיוון שהיום כל המיכליות של תנובה ממוחשבות באופן שיוצר פיקוח מתמיד על הנהג מהיכן נלקח כל חלב הנכנס למיכלית (המחשב מזהה את המיקום והוא בכלל לא יאפשר לנהג לשאוב חלב ממקום שלא מוגדר במערכת כיצרן מאושר של תנובה) וכן מה הכמות שנלקחת מכל מקום.

מעבר לזה אנו מבצעים מעקב לגבי כמויות החלב המשווקות על ידי היצרנים לעומת כמויות החלב שאנו יודעים שהם מייצרים ברפת על מנת לוודא שכל יצרן מביא את כל החלב שלו לתנובה לא מעבירו לגורמים אחרים ומצד שני שהוא לא מספק חלב לתנובה מעבר לכמות הצפויה באופן שמראה שהוא משווק חלב שאיננו שלו.

ט. ג'לטין דגים לערבו במוצרי חלב

בנושא שימוש בג'לטין דגים במוצרי חלב למקפידים להימנע מאכילת דגים עם חלב שפסק הגרי"ש אלישיב דליכא למיחש כיון דנפסל מאכילה בתחילתו. יש להשוות לתשובת הגרמ"פ (אג"מ יו"ד ח"ב כז) המתיר להשתמש לייצור מוצרי חלב עם ג'לטין המיוצר מעורות בקר שנשחט כהלכה, ולא חשש לאיסור בשר וחלב. ונראה שק"ו בנדון דידן כשמדובר על זהירות מעבר לדין הגמרא ממנה עולה במפורש שאין איסור על אכילת דגים בחלב, שהרי בגמרא דנו האם דגים שעלו בקערה (בשרית) מותר לאוכלן בכותח (חלבי), ומשמע דפשיטא שאם הדגים לא בלעו בשר בודאי אין חשש לאוכלן בכותח (חולין קיא ב). וראה בהרחבה בנושא ייצור ג'לטין דגים בחוברת זו במאמרו של הרב יוסף מרדכי זילבר וכן ראה את תשובת הרה"ג הרב אברהם יוסף שליט"א המובאת אף היא בחוברת זו (בעמוד..). ומה שכתב בשם אביו שאף הוא פסק שאין בכך חשש.

וראה גם את תשובת הרב חגי בר גיורא – האחראי על תעשייה וחרושת ברבנות הראשית לישראל - לגבי שימוש בג'לטין דגים במוצרי חלב וכפי שנתפרסמה באתר ישיבה:

שאלה: האם שילוב של ג'לטין דגים במוצר חלבי אינו פוסל אותו מ"מהדריין" לפי חלק מהדעות (חלק מהספרדים - אשר אינם אוכלים חלב ודגים)?

תשובה: נכון שיש שלא אוכלים מוצרי חלב עם דגים בגלל דברי הבית יוסף בפירושו לטור (יורה דעה פ"ז): "אין לאכול דגים בחלב מפני הסכנה" וכן כתב רבינו בחיי (משפטים) והלבוש. אולם בשולחן ערוך (שם ג') פסק: "אבל דגים (בחלב) אין בהם איסור אפילו מדרבנן". הטורי זהב (ג) והדרכי משה (על הטור) סוברים שבבית יוסף נכתב בטעות דגים בחלב וצריך להיות כתוב דגים בבשר. וכן השפתי כהן (ה') סובר שאין איסור לאכול דגים בחלב וכן נוהגים. וכן פסק בפתחי תשובה (שם ט') שמתוך שכולם מבשלים (ולא ניזוקים) סימן שמותר. לעומתו כף החיים (שם כ"ד) אוסר כי חושש לסכנה כי אין ראייה שבמקום אחד לא ניזוקים אולי אויר של מקום אחר יגרום להיזק.

אולם גם המחמירים לא לאכול דגים עם חלב יכולים לאכול מוצרי חלב שיש בהם ג'לטין דגים כי חל שינוי מהותי בהרכב החומר בתהליך יצירת הג'לטין לכן גם אוכלים מוצרי חלב עם ג'לטין מעצמות יבשות של בשר.